Вступ

У жовтні 2013 року в мережі з'явився анімаційний ролик невідомого походження, розрахований на широке коло споживачів, який за два тижні отримав понад десять мільйонів переглядів[1]. Це відео, з'явившись у час, коли Федеральний уряд США припинив роботу*, протиставляло вибір лідерів у різних країнах. Воно показувало стрімке сходження президента Барака Обами, на виборчу кампанію якого було витрачено сотні мільйонів доларів, а перемога стала результатом загальнонаціональних виборів за принципом «одна людина — один голос». Цей процес називається «демократією». Також було показано сходження на вершину влади в Китаї президента Сі Цзіньпіна, що тривало не одне десятиліття: його підвищення на посаді від керівника початкового рівня до очільника міста, району, різних посад начальників управлінь, міністра в провінції, члена Центрального Комітету, Політбюро, потім — очільника у Виконавчому комітеті Політбюро, і на кожному етапі випробовувалися його здібності політичного лідера внаслідок ретельного й надконкурентного оцінювання. Цей процес називається «меритократія». Це відео посилало прямий сигнал про те, що політична меритократія китайського типу — виправданий у моральному сенсі спосіб добору вищих політичних лідерів, мабуть, навіть кращий, ніж демократичні вибори.

Це відео, напевно, створив і поширив орган Комуністичної партії Китаю (КПК), однак, якщо політична меритократія така чудова, чому КПК не могла взяти на себе відповідальність за нього? І загалом, чому б КПК не проголосити офіційно принцип політичної меритократії

---

* З 1 по 16 жовтня 2013 року федеральний уряд США мусив припинити свою діяльність, за винятком рутинних дій, через те, що до того часу законодавці не затвердили державний бюджет на наступний фінансовий рік. — *Тут і далі прим. пер., якщо не вказано іншого.*

й відкрито пишатися своєю меритократичною системою? Головна причина — недосконалість політичної меритократії китайського типу на практиці. Однак це веде до запитання: якими мають бути моральні стандарти для оцінки політичного прогресу (і регресу) при режимі, що прагне бути політичною меритократією? Це відео натякає на те, що політична меритократія й електоральна демократія — принципово несумісні політичні системи. Однак чи можливо поєднати найкращі практики меритократії й демократії, і, якщо так, то як це зробити? У відео нічого не сказано про жорстоке ставлення до політичних опонентів у Китаї. Якщо ця система настільки чудова, чому потрібно знищувати політичних опонентів? Чи можна насправді структурувати політичну меритократію так, щоб вона вважалася легітимною й уникала зловживань, властивих авторитарному правлінню? Моя книжка намагається дати відповідь на це запитання.

Меритократія, напевно, є одночасно і найбільш, і найменш дослідженою темою в політичній теорії. Ідея про те, що політична система повинна намагатися відбирати та просувати лідерів з видатними здібностями й чеснотами, є головною в політичній теорії й практиці як Китаю, так і Заходу. Причина очевидна: нам потрібні підготовлені й кваліфіковані люди на керівних посадах у науці, судочинстві й корпораціях — а чому тоді не в найважливішій інституції? Як зазначав видатний американський соціолог Деніел Белл (1919–2011), «хотілося б, щоб у політичних органах були люди, які вміють керувати. Якість життя в будь-якому суспільстві великою мірою визначається якістю керівництва. Суспільство, яке не має своїх найкращих людей на чолі провідних інститутів, — це соціологічний і моральний абсурд»[2]. Тому політичні мислителі — від Конфуція, Платона й Чжу Сі до Джона Стюарта Мілля, Сунь Ятсена і Вальтера Ліпмана — намагалися визначити способи вибору якомога кращих лідерів, здатних виносити розумні, морально виправдані політичні судження з найрізноманітніших питань.

Проте ці дебати фактично припинилися після Другої світової війни. У Китаї вони припинилися через те, що маоїзм шанував політичний внесок воїнів, робітників і землеробів більше, ніж інтелектуалів і педагогів. Хай би якою була політична реальність по вертикалі згори вниз, революційні лідери заявляли, що вони будують нову форму

участницької соціалістичної демократії «з нуля», а захисників політичного елітизму не хотіли бачити (чи хоча б відкрито чути) ніде в континентальному Китаї. На Заході ці дебати припинилися здебільшого через інтелектуальну гегемонію електоральної демократії[3]. Демократія вимагає лише, щоб громадяни обирали своїх лідерів; судити про чесноти кандидатів — справа виборців. Якщо виборці раціональні й сумлінно обирають своїх лідерів, то нема чого надто замислюватися навколо питання про якості хороших лідерів і механізми, що найкраще забезпечують добір таких лідерів. Тому політологи-теоретики змістили свої інтереси на питання про те, як поглибити демократію в політиці й інших сферах суспільного життя та як розвивати справедливі форми розподілу благ всередині нації й у світі загалом.

Дебати навколо політичної меритократії відновилися в маленькому місті-державі Сингапурі. Починаючи з 1960-х років, лідери цієї країни обстоювали інституціоналізацію механізмів, спрямованих на добір лідерів, які найкраще підходили для керівництва, і для цього готові були навіть накласти обмеження на демократичний процес. Вони доводили, що політичні лідери повинні дивитися далеко в майбутнє, а не обслуговувати виборчі цикли, а політична система може і повинна бути структурована таким чином, щоб запобігати приходу до влади недалекоглядних «популістських» політичних лідерів. Однак сингапурське міркування про політичну меритократію не змогло привернути значної уваги у науковому світі, значною мірою через те, що воно не було подане як універсальна ідея. Сингапурські лідери радше наголошували, що потреба у відборі й просуванні вгору найбільш здібних і чесних людей найгостріша саме в малому місті-державі з невеликим населенням, обмеженими ресурсами й потенційно ворожими сусідами. Отже, навіщо обговорювати поширення такого ідеалу, який придатний лише для вельми непересічного міста-держави?

Проте дві обставини повернули обговорення політичної меритократії на світову наукову карту. По-перше, криза державного управління в західних демократіях підірвала сліпу віру в електоральну демократію й відкрила нормативне поле для політичних альтернатив. Проблема полягає не лише в тому, що теоретики демократії раптом зрозуміли труднощі впровадження демократичних практик за межами західного світу. Глибша проблема пов'язана з тим,

що насправді наявна демократія в західному світі перестала бути чіткою позитивною моделлю для інших країн. Наприклад, в економічно важкі часи виборці часто обирають популістських лідерів, які обстоюють політику, шкідливу в далекій перспективі для добробуту власної країни, не кажучи вже про решту світу. Тому інноваційні політичні мислителі починають заявляти, що управління суспільним життям у західних демократіях можна вдосконалити, вводячи більш меритократичні інститути й практики[4].

Не менш важливим виявилося відновлення інтересу до теорії політичної меритократії через підйом Китаю. З початку 1990-х років політична система Китаю створила складну й вичерпну систему відбору й просування вгору політичних талантів, що вважалося сильною основою для вражаючих економічних успіхів країни. Як і колишні процедури імперського Китаю, ця політична система скерована на відбір і просування по службі державних службовців через систему іспитів та оцінювання їхньої діяльності на нижчих щаблях державного управління. Меритократія китайського стилю сповнена недоліків, однак мало хто заперечуватиме, що ця система діє відносно добре порівняно з демократичними режимами у порівнянних за розмірами та рівнем економічного розвитку країнах, не кажучи вже про сімейні диктатури на Близькому Сході та в інших кінцях світу. І світ почав стежити за експериментом із впровадження меритократії в Китаї. На відміну від Сингапуру, Китай може «струснути світ». На початку 1990-х років ніхто не міг передбачити, що китайська економіка розвиватиметься так стрімко, досягаючи розмірів другої за величиною економіки світу. Через двадцять років ми, можливо, обговорюватимемо політичну меритократію китайського типу як альтернативну модель — і як виклик — демократії західного типу.

Перш ніж я продовжу, дозвольте мені прояснити деякі терміни. Моя книжка — захист *політичної* меритократії. Ліберальна демократія надає повноваження демократично обраним експертам на адміністративних і юридичних посадах, однак вони залишаються підзвітними, хоча й непрямо, демократично обраним лідерам[5]. Передбачається, що вони здійснюють владні повноваження у вузько визначеній галузі й повинні бути політично нейтральними настільки, наскільки це можливо. Наприклад, британські державні службовці мають служити

обраним політикам, і від них можуть вимагати відкласти вбік свої політичні погляди, поки вони виконують свої функції[6]. На противагу цьому політичні лідери в таких меритократіях, як Китай, мають ухвалювати політичні рішення в широкому діапазоні галузей суспільного життя. Вони володіють найвищою владою в політичному середовищі (включно з контролем за інструментами насилля), подібно до обраних лідерів у демократіях. І в політичній меритократії немає чіткого інституційного розрізнення між державними службовцями й політичними лідерами. Коротко кажучи, меритократично відібрані державні службовці в демократичних країнах не мають бути політичними, тоді як меритократично відібрані державні службовці в політичних меритократіях мають здійснювати політичну владу.

Важливо також розрізняти політичну й економічну меритократію. В англійській мові термін «меритократія» може бути пов'язаний з принципом управління розподілом економічних ресурсів[7]: меритократія — це система розподілу благ відповідно до здібностей і докладених зусиль, а не до класового чи сімейного походження. Карл Маркс критикував капіталізм за його схильність розподіляти ресурси за класовим принципом, незважаючи на міф про те, що люди винагороджуються головним чином відповідно до їхніх здібностей і докладених зусиль. Комунізм прагне скасувати класові відмінності, і розподіл ресурсів у безпосередньо посткапіталістичний період («початковий комунізм») втілюватиме капіталістичну риторику в реальність: економічні ресурси розподілятимуться за принципом «від кожного за здібностями, кожному за [результатами] праці». Хоча цей подібний до меритократичного принцип не визнає класових відмінностей, він все ж хибний, бо «автоматично визнає нерівність у внесках індивідів, а отже, продуктивну здатність як природний привілей». Тобто, люди не повинні отримувати переваги від своїх ненабутих природних здібностей, і несправедливо карати тих, хто менш продуктивний не з власної вини. Тому суспільство має рухатися до «розвиненого комунізму», де ресурси розподілятимуться за принципом «від кожного за можливостями, кожному за потребами»[8].

Джон Ролз, найвпливовіший політичний філософ XX століття, також вбачав небезпеку в тому, що на око справедливі можливості здатні привести до «бездушного меритократичного суспільства»[9].

Поява на світ здібної людини не означає її морального права на привілеї, оскільки те, з чим чи без чого людина приходить у цей світ, — це не те, що вона робить. Замість розподілу благ на основі продуктивного внеску Ролз обстоює «принцип диференціації», за яким нерівність допускається лише тоді, коли вона зумовлена вигодами для найменш захищених суспільних груп. Несподівано найпотужніший у світі банкір центрального банку — тодішній голова Федеральної резервної системи США Бен Бернанке — висловив подібну критику меритократії у своєму виступі на церемонії випуску в Пристонському університеті у 2013 році:

> Меритократія — це система, у якій люди найщасливіші з погляду їхнього здоров'я і спадкових обдарувань; найщасливіші з погляду підтримки сім'ї, стимулів і, мабуть, доходів; найщасливіші з погляду освітніх і кар'єрних можливостей; і найщасливіші в багатьох інших аспектах, які важко перелічити: люди, які отримують найбільшу винагороду. Єдиний шанс навіть для уявної меритократії сподіватися на те, що вона пройде етичні випробування і вважатиметься справедливою, полягає в тому, що ці найщасливіші в усіх перелічених аспектах люди також матимуть найбільшу відповідальність за наполегливу працю, за намагання зробити цей світ кращим і за те, щоб поділитися своїм щастям з іншими[10].

Мені подобається така критика меритократії як економічної системи, однак моя мета тут полягає не у захисті конкретної теорії, що визначає розподіл матеріальних благ. Я прагну захистити *політичну* меритократію — ідею, що політична влада повинна бути розподілена відповідно до здібностей і чеснот, і я залучаю тут аргументи стосовно розподілу економічних ресурсів лише тією мірою, що стосується питання встановлення морально бажаної й політично здійсненної форми політичної меритократії (див. розділ 1, підрозділ 2 і розділ 3, підрозділ 2)[11].

1. Структура книжки

Ідея про те, що політичних лідерів потрібно обирати за принципом «одна особа — один голос», прийнята як дане в настільки багатьох

країнах, що будь-які спроби захистити політичну меритократію мають починатися з критики електоральної демократії: більшість читачів у західних країнах не схочуть розглядати навіть можливість морально виправданих альтернатив принципу «одна людина — один голос» як способу відбору політичних лідерів, а тому книжка, що висловлюється на користь альтернативи цьому принципу, має принаймні порушити деякі питання стосовно демократичних виборів. Деякі філософи захищали право обирати й бути обраним на посаду на тій основі, що політичні свободи є внутрішньо притаманними цінностями для індивідів незалежно від того, чи ведуть вони до колективно бажаних наслідків. Однак ці аргументи отримали рішучі заперечення. А якщо метою є сприяння впровадженню електоральної демократії в Китаї, то аргументи стосовно демократії зі зверненням до внутрішньої цінності виборів не будуть вельми ефективними, оскільки політичні дослідження переконливо показують, що громадяни країн Східної Азії розуміють демократію в сутнісному, а не процедурному сенсі: інакше кажучи, вони схильні цінувати демократію за її позитивні наслідки замість цінування самих демократичних процедур. Тому політично доречним буде питання: чи ведуть демократичні вибори до хороших наслідків? Демократія за останні кілька десятиліть має довгий службовий список: всі багаті, стабільні й вільні країни є демократичними. Однак демократія має також і ключові недоліки, що можуть спричинити політичні вади в майбутньому, і принаймні спірним є твердження, що політична меритократія може мінімізувати такі проблеми.

У розділі 1 розглядаються чотири основні недоліки демократії з точки зору мінімального сенсу у вільних і чесних виборах верховних правителів країни, і після кожного недоліку обговорюються теоретичні й реальні меритократичні альтернативи. Першим недоліком є «тиранія більшості»: ірраціональна й зосереджена на власних інтересах більшість, діючи в рамках демократичного процесу, може використовувати свою владу для придушення меншості й провадження поганих публічних політик. Дослідження стосовно компетентності виборців можуть бути корисними для того, щоб подолати цей недолік у теорії, й політична меритократія в Сингапурі є практично корисною альтернативою. Другим недоліком є «тиранія